

NEKE DETERMINANTE ETNIČKE DISTANCE (Istraživanje na uzorku studenata socijalnog rada)

Ivan Magdalenić
Pravni fakultet Sveučilišta u Zagrebu
Studijski centar socijalnog rada

Prethodno priopćenje
UDK 316.351:323.1
Primljeno: srpanj, 1996.

Na uzorku od 116 studenata 1. i 2. godine Studija socijalnog rada (od čega 93% žena) ljestvicom Bogardusovog tipa ispitana je distanca prema 29 nacija te stupanj dosadašnjeg osobnog poznavanja bar jednog njihovog pripadnika. Posebno su analizirane neke determinante distanci prema Bošnjacima (Muslimanima) i Srbima, koji su u ukupnom rangu zauzeli 18. odnosno 28. mjesto po prihvaćenosti. Utvrđena je visoka korelacija distance prema te dvije nacije s "ukupnom osobnom distancom" (srednjom vrijednošću distanci pojedinog ispitanika prema svih 29 nacija), s dosadašnjim stupnjem njihovog poznavanja (slabije osobno poznavanje - veća distanca), dok nije dobivena nikakva korelacija distance prema Srbima s osobnom pogođenošću ratom u Hrvatskoj, a korelacija distance prema Bošnjacima s osobnom pogođenošću rato(vi)m(a) u Bosni i Hercegovini čak je negativna. Autor zaključuje da rezultati, osobito potonji, mogu poslužiti definiranju "salutogenog" pristupa ratnim stradalnicima.

1. UVODNE NAPOMENE

Začetnikom empirijskog istraživanja socijalne distance (društvene udaljenosti, društvenog odstojanja) općenito se smatra američki sociolog Emory S. Bogardus, koji je godine 1925. konstruirao "ljestvicu (za mjerenje) socijalne distance" - ujedno (što je također općeprihvaćena tvrdnja) prvi instrument za mjerenje stavova. Međutim, sam pojam (hipotetski konstrukt) "socijalna distanca" dobrih je 20 godina stariji, a njegov je autor jedan drugi američki sociolog - Robert E. Park¹ koji ga je definirao kao "stupnjeve i stepenice razumijevanja i intimnosti što obilježavaju predsocijalne i socijalne odnose uopće", odnosno, kako kaže R. Supek, "socijalno odstojanje bi označavalo, prema tome, jedan kontinuum koji ide od intimnih i toplih odnosa preko ravnodušnih do neprijateljskih" (1968.)

Bogardusova je ljestvica ubrzo nakon prve primjene široko prihvaćena i u socijalnoj psihologiji te je - doživjevši brojne, ali nikad bitne, modifikacije (bilo u opisima pojedinih svojih stupnjeva ili u načinima iskazivanja rezultata) - nebrojeno puta iskorištena u mnoštvu istraživanja na različitim vrstama ispitanika i u svrhu ispitivanja "subjektivne udaljenosti" od raznolikih društvenih grupa, najčešće etničkih, ali ne samo od grupa, nego i od konkretnih pojedinaca, različitih ideja ili ideologija, vrednota itd. U vezi s uvođenjem

¹ "The Concept of Social Distance", Journal of Applied Sociology, 1902; navedeno prema V. Gud i P. Het, 1966.

termina "subjektivna udaljenost" rekli bismo da u socijalno-psihologijskoj interpretaciji socijalna distanca doista predstavlja upravo to, naime subjektivnu udaljenost pojedinca od nekih socijalnih objekata: ona je svojevrsan stav, ili točnije rečeno - ako se radi o stavu prema nekoj društvenoj grupi - predrasuda. Pokušaj makar i najpovršnijeg pregleda tih istraživanja znatno bi premašivao ambicije ovog rada².

I u nas je proveden veći broj istraživanja u kojima su korištene ljestvice Bogardusovog tipa (budući da su češće korištene različite modifikacije toga mjernog instrumenta nego njegova izvorna verzija, čini nam se opravdanim govoriti o "ljestvicama Bogardusovog tipa" nego o "Bogardusovoj ljestvici"). Novija ispitivanja etničke distance - gotovo bez iznimke potaknuta posljednjim rata(vi)m(a) - uglavnom su se bavila stavovima neposrednih žrtava rata (vojnih i civilnih, npr. Anić i sur., 1992., Mesić, 1992., Čorkalo i Kamenov, 1993., Mišljenović, 1994.), ili su bila provedena u vrijeme kad je rat još trajao pa je njegov utjecaj bio neposredan (ili posredovan samo javnim glasilima) na stavove (ne samo etničke) manje-više cjelokupnoga hrvatskog stanovništva (npr. Čulig, 1992.).

Istraživanje, na rezultatima kojeg se temelji ovaj tekst, provedeno je u proljeće 1996. - dakle u vrijeme kad je o ratu, odnosno ratovima, 1991-1995. većina ovdašnjih ljudi već mislila, ili bar nastojala misliti, kao o "prošlosti", i kad su "emocionalni naboji" u govorenju (i pisanju) hrvatskih javnih glasila o državama i narodima s kojima je(su) vođen(i) rat(ovi), kao i o državama koje su pri tome imale različite posredničke uloge, već bili u znatnoj mjeri ublaženi. Osim toga, ispitanici su bili osobe za koje se moglo sa sigurnošću pretpostaviti da su im subjektivna iskustva s rata(vi)m(a) bila različita, tj. da su njime/njima neposredno pogođene u različitim stupnjevima. Potonja okolnost poslužila je, kako ćemo kasnije pokazati, za uvođenje jedne nezavisne varijable koja se na homogenim ispitanicima (homogenima po tome što su svi u visokom - iako ne nužno jednakom - stupnju rata(vi)m(a) bili neposredno traumatizirani) nije mogla upotrijebiti. Osim toga, ispitanici su bili studenti(ce) socijalnog rada, dakle studija koji kandidate priprema za pomažuću djelatnost u kojoj, načelno govoreći, nije dopušteno praviti nikakve razlike među klijentima, osim onih koje su povezane sa stupnjem njihove (socijalne) ugroženosti. Drugim riječima, rezultati provedenog istraživanja mogu nešto reći ne samo o etničkoj distanci, nego i o budućim socijalnim radnicima točnije, socijalnim radnicama.

2. METODA

Istraživanje je provedeno početkom travnja 1996. na prigodnom uzorku studenata 1. i 2. godine Studija socijalnog rada (N=116, od čega 108 ili 93% studentica i osam ili 7% studenata; 79 ili 68% bili su studenti prve, a 37 ili 32% druge godine, što u oba slučaja čini nešto manje od polovice upisanih u studijske godine na kojima je provedeno istraživanje). Ispitani su svi nazočni nastavi iz predmeta Osnove psihologije, odnosno Socijalna psihologija.

2 O tome, od dostupnih nam izvora, najopširnije piše D. Pantić kao autor članka "Bogardusova skala socijalne distance" i "Društvena udaljenost", u Sociološkom leksikonu, 1982. Zanimljivo je da se ni o Bogardusu ni o Parku ne mogu naći nikakvi bio(biblio)grafske podaci ni u tako opširnim informativnim priručnicima kao što su čuvena The International Encyclopedia of the Social Sciences, pa čak i Encyclopaedia Britannica. Isto vrijedi i za pojam "Social Distance" - ni njega u njima nema.

Primijenjen je grupno vođeni način anketiranja, od uobičajenoga takvog postupka različit utoliko što ispitanici nisu ispunjavali posebno priređene upitnike, nego je voditelj ispitivanja (autor ovog članka) čitao - ako je trebalo i ponavljao - pojedina pitanja i predložene odgovore, a ispitanici su (brojčanu) oznaku izabranog odgovora upisivali u prazne papire uz pripadajući redni broj pitanja³.

Anonimnost ispitanika bila je potpuno zajamčena. U tu svrhu izbjegnuto je i potencijalno veoma zanimljivo pitanje o spolu, jer su na drugoj godini studija bila nazočna samo dvojica (ispitivaču poimence poznata) studenta, dok ih je na prvoj godini bilo šest, pa bi ih se moglo identificirati na temelju njihovih odgovora u pojedinim nezavisnim varijablama.

Ispitana je distanca prema ukupno 29 (abecedom poredanih) nacija - prema svim "narodima i (iole brojnijim) narodnostima" bivše Jugoslavije (Hrvati se nisu našli na tom popisu, jer je više od 95% ispitanika i samih bilo hrvatske narodnosti, što je ispitivaču bilo otprije poznato, pa stoga, iz istih razloga kao u slučaju spola, tj. čuvanja anonimnosti onih koji nisu Hrvati, ta varijabla nije registrirana), svim nacijama država s kojima je bivša Jugoslavija graničila (jer su svi ispitanici prošli školsku socijalizaciju u kojoj su im te nacije predstavljene kao "susjedi") te jednom broju (većih) nacija iz manje ili više udaljenih dijelova svijeta. Izbor potonjih nije izvršen ni po kakvom sustavnom kriteriju, osim na temelju autorove pretpostavke o njihovoj "poznatosti" ispitanicima te s obzirom na njihovu manju ili veću posredničku ulogu u nedavnim ratovima na ovom prostoru. Uostalom, kako će biti pojašnjeno u nastavku, autora je u prvom redu zanimala distanca prema Srbima i Bošnjacima, a ostale su nacije (te crnci kao - sasvim laički rečeno - rasna skupina) uvedene kako bi "maskirale" tu namjeru.

Za utvrđivanje distance primijenjena je vlastita modifikacija Bogardusove ljestvice. O kakvoj se modifikaciji, radi vidljivo je iz formulacije uvodnog pitanja i ponuđenih odgovora: "Koji biste najveći stupanj bliskosti *prihvatili* s tipičnim pripadnikom nacija koje će biti spomenute u nastavku? Naglašavam da *nije riječ o želji* za određenim stupnjem bliskosti, nego o njegovu prihvaćanju: 1) bračna veza, rodbinstvo, kumstvo; 2) blisko prijateljstvo; 3) poznanstvo, susjedstvo, poslovni ili kolegijalni odnos; 4) život u istom gradu ili selu; 5) život u istoj državi; 6) ništa". Kao što je poznato, izvorna Bogardusova ljestvica sadrži sedam stupnjeva: blisku srodnost putem braka, prijateljstvo (članstvo u istom klubu), susjedstvo u istoj kući ili ulici, rad u istom poduzeću ili ustanovi, državljanstvo iste države, prihvaćanje pridanika neke grupe samo samo kao posjetitelja u svojoj zemlji, isključenje iz zemlje. U pojedinim modifikacijama broj stupnjeva varira od pet do osam, a sadržajni opisi zadnjeg stupnja ponekad sadrže i veoma drastične formulacije (npr. "sve bi ih trebalo pobiti", ili "treba ih streljati kao izdajice" i sl.).

Za iste je nacije (i za crnce bez obzira na nacionalnu pripadnost) prikupljena i informacija o tome koliko su ih ispitanici do sada upoznali u neposrednim kontaktima s

3 Isti način grupnog anketiranja ovaj je autor primijenio u više navrata. Redovito se pokazalo da takav postupak na ovakvim populacijama - primjereno obrazovanima i bar minimalno motiviranim - daje, u metodološkom pogledu, sasvim zadovoljavajuće rezultate, da štednju papira i ne spominjemo, bilo s financijskim ili ekološkim primislima. Spominjući "u metodološkom pogledu zadovoljavajuće rezultate" mislim na uobičajene pokazatelje primjerenosti nekog metodološkog postupka - praktički nema izostavljenih odgovora, logička kontrola ne upozorava ni na kakve poteškoće koje bi ispitanici eventualno imali s razumjevanjem pitanja ili načina odgovaranja i sl.

njihovim pripadnicima: “Koji ste stupanj bliskosti do sada ostvarili s barem jednim pripadnikom istih nacija: 1) mješovito porijeklo, rodbinstvo, kumstvo; 2) blisko prijateljstvo; 3) poznanstvo, susjedstvo, poslovni ili kolegijalni odnos; 4) kraći kontakt, površno poznanstvo; 5) ništa?” Iz načina na koji su definirani pojedini stupnjevi bliskosti jasno je da se, osim prvog i djelomično petog stupnja, više radi o *subjektivnoj procjeni ostvarene bliskosti nego o objektivnom podatku*.

Kao što je ranije bilo spomenuto, ispitan je i stupanj osobne pogodenosti ratom, za što je upotrijebljena posebno konstruirana (točnije rečeno, improvizirana) ljestvica: “Koji od sljedećih opisa najbolje odgovara vašoj osobnoj pogodenosti ratovima u Hrvatskoj i Bosni i Hercegovini? *Opisi služe samo kao primjeri - važna je vaša osobna procjena stupnja pogodenosti svakim od tih ratova posebno*: 1) osobno nisam posebno pogoden, doživio sam 10 ili manje zračnih ili općih uzbuna; 2) doživio sam više od 10 uzbuna, ali se ni meni niti bilo kome od mojih rođaka ili prijatelja ništa posebno nije dogodilo; 3) netko od mojih daljnjih rođaka ili prijatelja jest ili je bio prognanik ili izbjeglica, ili je bio na ratištu; 4) živio sam u mjestu koje je bilo izloženo češćim ili dugotrajnijim napadima, netko od mojih daljnjih rođaka ili prijatelja bio je u zarobljeništvu, ranjen je ili je poginuo; 5) netko od mojih bližih rođaka ili prijatelja bio je ili jest prognanik ili izbjeglica, ili je bio na ratištu; duže vrijeme kod mene su boravili prognanici ili izbjeglice; osobno sam bio na ratištu; moja je obitelj pretrpjela manji ili srednji materijalni gubitak; 6) netko od mojih bližih rođaka ili prijatelja bio je u zarobljeništvu, ranjen je ili je poginuo; moja je obitelj pretrpjela veći materijalni gubitak.” Iz opisa pojedinih stupnjeva jasno je (nadam se) - a to je u uputi i posebno istaknuto (“opisi služe samo kao primjeri ...”) da je riječ o pokušaju dobivanja subjektivne procjene osobne “ukupne pogodenosti ratom”: od vrlo male do vrlo velike. Nitko od ispitanika nije ni na koji način signalizirao bilo kakvu poteškoću u razumijevanju pitanja. Sedmi stupanj iste ljestvice, upotrijebljen u nekim istraživanjima (“osobno sam bio ranjen ili u zarobljeništvu”) ovom prilikom nije korišten. U toj varijabli, koja je tretirana kao nezavisna, dobiveni su sljedeći rezultati:

Rat u Hrvatskoj			Rat u Bosni i Hercegovini		
	N	%		N	%
1	10 +	8.6 +	1	72 +	62.1 +
2	26=36	22.4=31.0	2	9 = 81	7.7 = 69.8
3	17 +	14.7 %	3	14 +	12.1 +
4	21=38	18.1 = 32.8	4	3 = 17	2.6 = 14.7
5	32 +	27.6 +	5	13 +	11.2 +
6	10=42	8.6 = 26.2	6	5 = 18	4.3 = 15.5
	M=3.59	SD=1.52		M = 2.06	SD = 1.60

Napomena: Zbrojeni odgovori za po dva susljedna stupnja pogodenosti ratom sažimlju ljestvicu na tri stupnja, koje bi se u krajnjem pojednostavljenju moglo verbalizirati kao “mala”, “(o)srednja” i “velika” subjektivna pogodenost ratom.

Ispitane su još sljedeće nezavisne varijable:

Tip naselja rane socijalizacije ("U kakvoj ste vrsti naselja proveli najveći dio života do svoje 15. godine?"):

		N	%
1	Selo, naselje s manje od 2.000 stanovnika	4	3.5
2	Manje mjesto (2.000 - 10.000 stanovnika)	29	25.0
3	Manji grad (10.000 - 20.000 stanovnika)	13	11.2
4	Srednji grad (20.000 - 100.000 stanovnika)	23	19.8
5	Veliki grad (više od 100.000 stanovnika)	3	2.6
6	Zagreb	44	37.9

Školska sprema oca:

		N	%
1	Nezavršena osnovna škola	1	0.9
2	Osnovna škola (osmogodišnja)	4	3.5
3	Srednja škola za radnička zanimanja	39	33.6
4	Srednja škola za službenička zanimanja	29	25.0
5	Viša škola, fakultet	43	37.0

Odnos prema vjeri:

		N	%
1	Uvjereni vjernik	19	16.4
2	"Rezervirani vjernik"	40	34.5
3	Nesiguran	30	25.9
4	Ravnodušan	3	2.6
5	Nereligiozan	9	7.7
6	Protivnik religije		
7	"Vjernik bez religije"	15	12.9

Napomena: Puna formulacija pitanja i ponuđenih odgovora bila je sljedeća:

"Kakav je vaš odnos prema vjeri? Smatrate li se vjernikom, ili onim koji ne vjeruje?

1) vjernik sam i prihvaćam sve što moja vjera uči; 2) vjernik sam, ali ne prihvaćam sve što uči moja vjera; 3) razmišljam o tome, ali ni sam nisam načistu jesam li vjernik ili nisam; 4) ravnodušan sam prema religiji, to me ne zanima; 5) nisam religiozan, ali nemam ništa protiv onih koji vjeruju; 6) nisam religiozan i protivnik sam religije; 7) vjerujem u nešto natprirodno, ali se ne smatram pripadnikom niti jedne religije".

3. REZULTATI I RASPRAVA

Tablica 1. Distanca

	Raspodjela svih odgovora		Raspodjela "ukupnih osobnih distanci"		
	N	%		N	%
1	714	21.2	1.00 - 1.82	21	18.1
2	938	27.9	1.83 - 2.65	35	30.2
3	914	27.2	2.66 - 3.48	34	29.3
4	360	10.7	3.49 - 4.31	20	17.2
5	220	6.5	4.32 - 5.14	6	5.2
6	218	6.5	min. = 1.00	maks. = 5,10	
	M = 2.73	SD = 1.38	M = 2.75	SD = 0.93	

Napomene:

1. Svi odgovori = 116 ispitanika x 29 nacija = 3.364.
2. Ukupna osobna distanca = zbroj svih odgovora jednog ispitanika : 29.

Raspodjela svih odgovora pokazatelj je prosječne distance koju ispitanici, uzeti kao skupina, imaju prema svim nacijama koje su bile objektom ispitivanja, a ukupna osobna distanca jest pojedinačna mjera etničkih predrasuda svakog ispitanika (naime, generalizirana distanca prema "tipičnom" pripadniku neke nacije i nije drugo nego predrasuda, pa makar i pozitivna). Kako možemo vidjeti, obje su raspodjele pomaknute prema nižim vrijednostima. To bi se, ukupno uzevši, moglo smatrati optimističnim podatkom, ali valja primijetiti da ni broj ispitanica s naglašenijom ukupnom distancom (većom od 3.50 - što bi se u terminima kojima su opisani pojedini stupnjevi primijenjene ljestvice moglo verbalizirati otprilike kao "prihvatanje samo površnog poznanstva u mjestu življenja") nije zanemariv: ima ih više od 22%, odnosno takva je svaka četvrta-peta buduća socijalna radnica. Oba ekstremna pojedinačna rezultata nađena su kod po jedne ispitanice (kako smo spomenuli u metodološkim napomenama, spol ispitanika nije registriran pa samo na temelju vjerojatnosti možemo pretpostaviti da se radi o studenticama). Kao "ilustrativnu dopunu" spomenut ćemo da niti jedna nacija nije ostala bez bar dva odgovora koja indiciraju nepostojanje bilo kakve distance, dok ni jedan odgovor o potpunom odbacivanju nisu dobili Francuzi i Židovi.

Tablica 2. Poznavanje

	Raspodjela svih odgovora		Raspodjela "ukupnog osobnog poznavanja"		
	N	%		N	%
1	142	4.2	3.00 - 3.38	8	6.9
2	255	7.6	3.39 - 3.77	22	19.0
3	594	17.7	3.78 - 4.16	44	37.9
4	866	25.7	4.17 - 4.55	38	32.8
5	1,507	44.8	4.56 - 4.94	4	3.4
6	218	6.5	min. = 3.00	maks. = 4,90	
	M = 3.99	SD = 1.14	M = 4.00	SD = 0.37	

Pomaknutost podataka u tablici 2. prema višim vrijednostima (tj. prema slabijem osobnom poznavanju naroda koji su bili predmet ispitivanja) u prvom redu vjerojatno govori o tome da naše ispitanice nisu imale mnogo prilike putovati po svijetu, što s obzirom na okolnosti koje u Hrvatskoj vladaju posljednjih godina i nije iznenađujuće (osim, možda ipak, velike učestalosti odgovora "nikakav kontakt"; za ilustraciju dodajmo da za osam nacija nije naveden ni jedan odgovor o najvišem stupnju do sada ostvarene bliskosti, a za Iran i Japance niti odgovor "2").

Usporedimo li te podatke s onima o etničkoj distanci, lako ćemo zapaziti različitu pomaknutost njihovih raspodjela u odnosu na teoretske srednje vrijednosti: odgovori o distanci pomaknuti su, kako već rekosmo, prema nižim vrijednostima (tj. prema bliskosti). To, dakako, nije dovoljan razlog da bismo govorili o "pozitivnim predrasudama", jer se stavovi (kojima je, prisjetimo se, poznavanje jedna od triju komponenti) formiraju i mimo osobnog iskustva, naime (i) na temelju znanja stečenog u cjelovitom procesu socijalizacije⁴.

⁴ Kognitivna se komponenta stavova sastoji i od poznavanja i od znanja, ali to je tema koja svojom širinom nadilazi namjenu, pa i namjeru, ovog članka; o razlici između "poznavanja" i "znanja" vidi poticajne napomene S. Petkovića u definicijama tih pojmova u Bosanac, Mandić, Petković, 1978.

Tablica 3: Poznavanje pojedinih naroda i distanca prema njima - ukupno

	Distanca		Poznavanje	
	M	rang	M	rang
Francuz	1.66	1	4.16	17
Amerikanac	1.69	2	3.60	7
Austrijanac	1.88	3	3.61	8
Englez	2.03	4	3.93	14
Talijan	2.10	5	3.49	6
Nijemac	2.14	6	2.76	3
Židov	2.15	7	3.77	11
Crnac	2.16	8	3.96	15
Čeh	2.25	9	4.11	16
Japanac	2.57	10	4.73	26
Slovak	2.58	11	4.35	18
Mađar	2.60	12	3.72	10
Grk	2.70	13	4.66	22
Kinez	2.71	14,5	4.67	23
Makedonac	2.71	14,5	3.47	5
Slovenac	2.72	16	2.87	4
Arapin	2.78	17	4.52	20
Bošnjak (Musliman)	2.91	18	2.75	2
Bugarin	2.97	19	4.78	27,5
Ukrajinac	3.05	20	4.70	24
Rumunj	3.14	21	4.71	25
Iranac	3.15	22,5	4.84	29
Rus	3.15	22,5	4.46	19
Rusin	3.17	24	4.78	27.5
Albanac	3.41	25	3.85	12
Turčin	3.59	26	4.62	21
Crnogorac	3.64	27	3.68	9
Srbin	3.70	28	2.40	1
Rom (Ciganin)	3.83	29	3.89	13

Koeficijent korelacije ranga (R_o) = +0.23

Napomena: Prilikom ispitivanja uz "Crnac" dodano je "bez obzira na nacionalnost", a uz "Arapin" - "bez obzira na boju kože".

Iole potpunija analiza tablice 3. sama bi mogla - i prostorno i sadržajno - ispuniti čitav jedan članak. No, mi se time (u ovome radu) nećemo baviti. Ostavit ćemo po strani mnoštvo "očekivanih" i "neočekivanih" rezultata, kao i koeficijent korelacije ranga između dviju serija podataka. U nastavku ćemo se više pozabaviti samo nekim determinantama distance prema Bošnjacima i Srbima. Uostalom, kako je ranije spomenuto, to je i bila prvotna namjera istraživanja, a ostale su nacije uvedene da bi tu namjeru "zamaskirale". Tek se kasnije javila ideja o utvrđivanju "ukupne osobne distance" i ostalog što smo ranije u ovom članku doticali (kao i onoga što će možda biti predmetom daljnjih analiza i istraživanja). S tim u vezi, ovdje ćemo samo usputno spomenuti da uz izuzimanje iz tablice 3 odgovora o ta dva naroda te o Crnogorcima, korelacija ranga za ostale raste na (teorijski očekivano visokih) +0.50.

Tablica 4. Relacije distance prema Bošnjacima i Srbima s nekim nezavisnim varijablama

	Bošnjaci		Srbi	
	r	p	r	p
Poznavanje B., odnosno S.	+0.41	0.00	+0.37	0.00
Odnos prema vjeri	-0.13	0.17	-0.26	0.01
Pogodenost ratom u H.	+0.01	0.96	-0.00	0.98
Pogodenost ratom u BiH	-0.20	0.03	-0.16	0.08
Godina studija	-0.03	0.76	-0.20	0.03
Ukupna osobna distanca	+0.64	0.00	+0.79	0.00
Ukupno osobno poznavanje	+0.04	0.65	+0.23	0.01

Objašnjenja: r = Pearsonov koeficijent korelacije, p = razina značajnosti r

I tablica 4. sadrži mnoštvo informacija. Interpretirat ćemo samo neke zanimljivije.

Prije svega, možemo primijetiti da korelacija između distance prema Bošnjacima odnosno Srbima i ranijih kontakata s pripadnicima tih naroda, u bitno drukčijem svjetlu pokazuje podatke iz tablice 3. prema kojima su ta dva naroda istovremeno najpoznatija ispitanicima i veoma nisko plasirana na rang-listi bliskosti (kao "recipročnoj vrijednosti distance"): obje su korelacije pozitivne i statistički visoko značajne. To je u skladu s nalazima brojnih istraživanja društvenih predrasuda, koja govore da poznavanje nekih društvenih grupa smanjuje predrasude prema njima.

Još su više korelacije između "ukupne osobne distance" i distance prema spomenuta dva naroda. To ne može značiti drugo nego da, u prosjeku, veću subjektivnu udaljenost od Bošnjaka i Srba osjećaju oni ispitanici koji su i prema svim drugim narodima rezerviraniji, tj. da je tu doista riječ o "osobama s (naglašenijim) predrasadama". No, za čvršću podršku ovom zaključku valjalo bi izračunati iste takve korelacije i za druge narode, bar za one s vrha rang-liste prihvaćenosti. Takva analiza, koja bi pokazala koliko ima studentica socijalnog rada s (naglašenijim) predrasadama prema "svim strancima" možda će biti tema posebnog rada.

Spomenuti su podaci dovoljno zanimljivi da ih promotrimo nešto detaljnije.

Tablica 5. Povezanost između distance prema Bošnjacima i "ukupne osobne distance"

Ukupna osobna distanca	Distanca prema Bošnjacima						
	1	2	3	4	5	6	Uk.
1.00 - 1.82	11	9	1	1	1	1	21
1.83 - 2.65	4	17	8	1	1	2	33
2.66 - 3.48	2	14	12	4	3	1	36
3.49 - 4.31	-	3	3	2	6	6	20
4.32 - 5.14	-	-	2	-	-	4	6
Ukupno	17	43	26	7	10	13	116

$$r = + 0.64 \quad p = 0,00$$

B > U: 28 (24.1%)

B = U: 46 (39.7%)

B < U: 42 (36.2%)

Tablica 6. Povezanost između distance prema Srbima i "ukupne osobne distance"

Ukupna osobna distanca	Distanca prema Srbima						
	1	2	3	4	5	6	Uk.
1.00 - 1.82	15	4	2	-	-	-	21
1.83 - 2.65	3	9	13	6	1	1	33
2.66 - 3.48	-	1	8	7	10	10	36
3.49 - 4.31	-	1	1	1	3	14	20
4.32 - 5.14	-	-	-	1	1	4	6
Ukupno	18	15	24	15	15	29	116

$$r = + 0.79 \quad p = 0,00$$

S > U: 71 (61.2%)

S = U: 38 (32.8%)

S < U: 7 (6.0%)

Kako možemo vidjeti, svaku četvrta ispitanica prema Bošnjacima ("B"), a gotovo dvije trećine njih prema Srbima ("S"), osjećaju veću distancu nego prema svima ostalima ("U"), što je u skladu s podacima navedenim ranije u tablici 3. a - općenito govoreći - i očekivano s obzirom na činjenicu da rat ipak ne može biti samo osobno, nego je i kolektivno iskustvo. No, s druge strane ima stanoviti broj onih koji te narode osjećaju bližima nego "sve strance". Kad je riječ o Bošnjacima, to sasvim sigurno nisu samo takvi koji su na pitanje o dosadašnjim kontaktima s njima naveli "mješovito porijeklo, rodbinstvo, kumstvo". Potonjih, naime, ima svega 9.5%. Sasvim su drugačiji odgovori o Srbima: dok svega 6%

ispitanika prema njima ima manju distancu od svoje "ukupne osobne distance", najviši stupanj ostvarene bliskosti s njima - mješovito porijeklo, rodbinstvo ili kumstvo - navelo je 26.7% ispitanika. Drugim riječima, ranije je bliskosti nestalo. Koliko je tome pridonio rat (u Hrvatskoj) "kao takav", kao kolektivno iskustvo, a koliko osobna pogodnost ratom, pokušat ćemo pokazati u nastavku. Ti su podaci možda najzanimljiviji od svih rezultata dobivenih istraživanjem.

Vratimo li se na tablicu 4. vidjet ćemo da između pogodnosti ratom u Hrvatskoj i distance prema Srbima i Bošnjacima nema nikakve korelacije, a da je ona čak negativna (i to za Bošnjake statistički značajno, a za Srbe na granici statističke značajnosti) kad se radi o osobnoj pogodnosti ratom (ratovima?) u Bosni i Hercegovini! Prije nego što pokušamo interpretirati te doista neočekivane rezultate, pogledajmo (u tablicama 7. i 8.) relacije između distance prema Bošnjacima i pogodnosti ratom u BiH te između distance prema Srbima i pogodnosti ratom u Hrvatskoj.

Tablica 7. Povezanost između distance prema Bošnjacima i pogodnosti ratom (ratovima) u Bosni i Hercegovini

Pogodnost ratom	Distanca prema Bošnjacima						
	1	2	3	4	5	6	Uk.
1	10	24	17	7	8	9	75
2	-	2	3	-	2	2	9
3	2	7	2	-	-	-	11
4	1	1	1	-	-	-	3
5	3	7	2	-	-	1	13
6	1	2	1	-	-	1	5
Ukupno	17	43	26	7	10	13	116

$r = -0.20$ $p = 0.03$

D > R	73	(63.0%)
D = R	15	(12.9%)
D < R	28	(24.1%)

Tablica 8: Povezanost između distance prema Srbima i pogodnosti ratom u Hrvatskoj

Pogodenost ratom	Distanca prema Srbima						
	1	2	3	4	5	6	Uk.
1	2	1	3	3	-	2	11
2	4	4	2	1	2	11	24
3	2	1	9	2	2	2	18
4	3	3	4	3	4	5	22
5	6	5	5	3	7	6	32
6	1	1	1	3	-	3	9
Ukupno	18	15	24	15	15	29	116

$r = -0.00$

D > R 46 (39.7%)

D = R 28 (24.1%)

D < R 42 (36.2%)

Veća distanca ("D") prema Bošnjacima i Srbima nego što je osobna pogodnost ratovima ("R") znači da je distancu tih ispitanika izazvalo nešto drugo, ili da je ona postojala i prije ratova. Kad je riječ o Bošnjacima takvih je ispitanika čak 63% (pri čemu Bošnjake potpuno odbacuje - distanca = 6 - devet ispitanika, ili ispitanica, koje ratovi u Bosni i Hercegovini osobno nisu pogodili). Distancu neizazvanu osobnom pogodnošću ratom u Hrvatskoj (točnije, jaču od osobne ratne traume) prema Srbima iskazuje 40% ispitanica (od čega dva potpuna odbacivanja uz nikakvu, ili minimalnu, osobnu pogodnost ratom).

S druge strane, manja distanca od osobne pogodnosti ratovima govori da dio ispitanica krivicu za svoju osobnu traumu nije generalizirao na sve pripadnike naroda kome (vjerojatno) pripadaju neposredni izazivači traume. Kad je riječ o Bošnjacima, tako reagira svaka četvrta ispitanica, a prema Srbima više nego svaka treća.

Bez daljnjih istraživanja, s većim brojem nezavisnih varijabli i potpunijom obradom rezultata, nemoguće je potpuno objasniti podatke koje smo upravo iznijeli. Ako govorimo o distanci koja je veća od osobne pogodnosti ratovima, možemo samo spekulirati o, recimo, krivici javnih glasila u kojima je "ocrnjivanje" Srba i Bošnjaka trajalo dugo i bilo veoma intenzivno, ili - s druge strane - o identifikaciji s onima koji su (naj)teže stradali u ratovima (pa se distanca izražava "u njihovo ime"), ili - kad je riječ o pojedincima s velikom "ukupnom osobnom distancom" - o porijeklu njihove veće opće sklonosti etničkim predrasudama, i tako dalje.

Ne izbjegavajući izraziti svoje osobno vrijednosno opredjeljenje, pisac ovog članka želi, međutim, posebno istaknuti svjetliju stranu dobivenih rezultata - činjenicu da nipošto nije malen broj studentica koje su usprkos osobnoj pogodnosti rato(vi)m(a) uspjele sačuvati humanistički stav koji odbacuje generaliziranje krivice za ratna stradanja na čitave narode. Njihova bi (druga) osobna svojstva, kao i obilježja socijalizatornog procesa kroz

koji su prošle, posebno vrijedilo istražiti. Nalazi takvog istraživanja mogli bi biti doprinos definiranju salutogenog pristupa ratnim stradalnicima, i ne samo njima⁵.

4. UMJESTO ZAKLJUČKA

U radu poput ovoga sintagma "umjesto zaključka" doista nije fraza. Naime, o pravim će se zaključcima moći govoriti tek nakon daljnjih, cjelovitijih istraživanja na većim i raznolikijim uzorcima. Zato ćemo na ovome mjestu, suzdržavajući se od preširokih generalizacija i izbjegavajući ponavljanje ili sažimanje iznesenih nalaza, reći samo to da rezultati ovoga - u znatnoj mjeri improviziranog - istraživanja opravdavaju daljnje napore i potvrđuju potencijalnu plodonosnost primijenjenog pristupa, i to kako za općenito bolje upoznavanje problema kojim smo se (poza)bavili, tako i za bolje upoznavanje nekih osobina budućih socijalnih radnika.

Napomene i zahvala

1. Lektorica ovog teksta, profesorica B. Roemer, predložila je da se riječ "distanca" zamijeni s "distancija". Iako visoko cijenim jezično znanje profesorice Roemer, njezin prijedlog nisam prihvatio jer je riječ "distanca" znatno uobičajenija te je, prema mom uvidu, koriste svi hrvatski autori (i) u tekstovima objavljenim posljednjih nekoliko godina.

2. Radna verzija ovog članka, točnije rečeno - prva analiza dijela rezultata, usmeno je priopćena na znanstvenom skupu X. dani psihologije, u Zadru, 27-29. svibnja 1996. Koristim se ovom prilikom kako bih zahvalio dr. Mladenu Kneževiću na kolegijalnoj susretljivosti kojom mi je omogućio elektronsku obradu podataka, studentu I. (sad već 2.) godine Studija socijalnog rada Ervinu Ajazaju na trudu oko korektnog unosa podataka te posebno profesorici (tada apsolventici) psihologije Andreji Matanović koja je obavila obradu.

LITERATURA:

1. Anić, N. i sur. (1992) **Neke konativne karakteristike ratnih zarobljenika**, priopćenje na simpoziju Ratna psihologija i psihijatrija. Varaždinske Toplice.
2. Čorkalo, D. i Kamenov, Ž. (1993) **Perspektive suživota: očekivanja glede povratka i etnički stavovi prognanika**, u Ajduković, D. (ur.) **Psihološke dimenzije prognostva**. Zagreb: Alinea.
3. Čulig, B. (1992) **Socijalna anatomija nekih političkih i kulturnih determinanti viđenja poslijeratnog života u Hrvatskoj**, u Čaldarović, O. i dr. (ur.), **Sociologija i rat**. Zagreb: Hrvatsko sociološko društvo.

⁵ Autorica termina "salutogeni pristup" - nasuprot "patogenom" - jest Mirjana Krizmanić, koja ga je prvi put prikazala u svome predavanju "Psiholgijski pristup u psihosocijalnoj pomoći ratnim stradalnicima", na znanstvenom skupu *XII. dani Ramira Bujasa*, u Zagrebu, 14-16. prosinca 1995. Najkraće rečeno, salutogeni pristup manje se orijentira na bavljenje traumama, a više na pojačavanje "zdravih" reakcija ratnih stradalnika. Naime, istraživanje M. Krizmanić i V. Kolesarića pokazalo je da je rat na jedan broj stradalnika djelovao u smislu jačanja njihovih "zdravih obrambenih mehanizama".

4. Gud, V. i Het, P. (1966.), **Metodi socijalnog istraživanja**. Beograd: Vuk Karadžić.
5. Krizmanić, M. (1995) **Psihologijski pristup u psihosocijalnoj pomoći ratnim stradalnicima**, predavanje na znanstvenom skupu "XII. Dani Ramira Bujasa".
6. Mesić, M. (1992) **Osjetljivi i ljuti ljudi - hrvatske izbjeglice i prognanici**. Zagreb: Ured za prognanike i izbjeglice Vlade Republike Hrvatske i Institut za migracije i narodnosti Sveučilišta u Zagrebu.
7. Mišljenović, Ž. (1994) **Etnička distanca prognanika i izbjeglica uvjetovana ratnom situacijom**. Zagreb: Pravni fakultet, Studijski centar socijalnog rada (diplomski rad dostupan u biblioteci Studijskog centra).
8. Pantić, D. (1982) "Bogardusova skala socijalne distance" i "Društvena udaljenost", u **Sociološki leksikon**. Beograd: Savremena administracija.
9. Petković, S. (1978) "Poznavanje" i "Znanje", u Bosanac-Mandić-Petković (ur.), **Rječnik sociologije i socijalne psihologije**. Zagreb: Informator.
10. Supek, R. (1968) **Ispitivanje javnog mnijenja** (drugo, prošireno izdanje). Zagreb: Naprijed.

Summary

SOME DETERMINANTS OF ETHNIC DISTANCE

Ivan Magdalenić

Boghardus type scale was applied to a sample of 116 social work students of the first and the second year (93% of the sample were women) in order to examine the distance towards 29 nations and the degree of personal experience so far with at least one member. In particular, some determinants of distances towards Bosnians (Muslims) and Serbs were analyzed. With regard to general rank, Bosnians took 18th and Serbs 28th place. High correlation between the distance towards those two nations and "total personal distance" (average of respondent's distances towards all 29 nations) as well as with past experience (poorer personal experience - bigger distance) were found. No correlation between distance towards Serbs and how respondents were personally affected by war in Croatia was found. Correlation between distance to Bosnians and how respondents were personally affected by war(s) in Bosnia & Hercegovina is even negative. The author concludes that results, especially the later, could be used in defining the salutogenic approach to war victims.